

Steden schuilen niet

14 mei

colofon

REDACTIE

Bas Kwakman, Liesbeth Levy, Taco Noorman, Mirthe Smeets

ILLUSTRATIES

- Rotterdam juni 1940, fotograaf onbekend, Collectie Stadsarchief Rotterdam
- Gdansk 1946, foto Kazimierz Lelewicz, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska
- Dresden 1945, foto Richard Peter sen., slub Dresden/Deutsche Fotothek
- Keulen 1945, fotograaf onbekend, Picture Alliance
- Stari Dvor, Belgrado 1941, Duitse fotograaf, Collectie Milos Jurišić, Belgrado
- Warschau augustus 1944, foto Wiesław Chrzanowski, Muzeum Powstania Warszawskiego
- Coventry november 1940, fotograaf onbekend, Coventry History Centre

Alle rechten op de afbeeldingen berusten bij de instellingen.

MET DANK AAN

Małgorzata Wolak, Rotterdam, Istorijski Arhiv Beograda, Muzej Grada Beograda, Muzeum Historyczne Miasta Gdańska, Muzeum Warszawy, Muzeum Powstania Warszawskiego, Coventry History Centre

EERDER VERSCHENEN TITELS

- Henk Hofland, *14 mei* (2007)
- Beeldessay, *Ooggetuige* (2008)
- Tina Rahimy, *Verwoeste steden* (2009)
- Nelleke Noordervliet, *Een verre echo* (2010)
- Willem Otterspeer, *Een hart en een haven* (2011)
- Willem Schinkel, *Het geheugenverlies van Rotterdam* (2012)
- Marcel Möring, *Het lichaam en de ziel* (2013)
- Naïma Azough, *Het heden: een welkome gast* (2014)

BEELDREDACTIE EN ONTWERP

Bart Oppenheimer, Rotterdam

DRUK

Drukkerij Tripiti, Rotterdam

OPLAGE

20.000

© Stichting herdenking 14 mei 1940
p/a Grotekerkplein 27
3011 cc Rotterdam
telefoon 010 413 14 94
14mei@laurenskerkrotterdam.nl

Alle titels zijn ook digitaal te vinden op de website www.brandgrens.nl onder 'monumenten en herdenkingen'.

Op weg naar de WIJ-samenleving

ing. A. Aboutaleb
Burgemeester van Rotterdam

Op 8 januari stonden we met duizenden mensen op Plein 1940. Het was kort na de aanslag op Charlie Hebdo in Parijs. We toonden onze afschuw. We lieten de Parijzenaars en de Fransen weten dat we hun angst en woede begrepen en hun verdriet deelden.

Ook in de daaropvolgende weken waren er bijeenkomsten in alle delen van de stad. Rotterdammers zochten elkaar op om hun boosheid, angst en twijfels te delen. Om met elkaar te praten over de drempels die we moeten overwinnen op weg naar een WIJ-samenleving.

Want dat is wat we willen: een samenleving waarin plek is voor iedereen, ongeacht afkomst, geloof, huidskleur of seksuele geaardheid. Een samenleving waarin je kunt zijn wie je bent en kunt worden wie je wilt. Dat is de WIJ-samenleving die we voor ogen hebben.

5

Dit jaar leven we 70 jaar in vrijheid. Deze maand herdenken we de offers die in de oorlogsjaren zijn gebracht voor onze vrijheid. We kijken ook terug naar de veerkracht waarmee Rotterdammers hun stad herbouwden, en we doen dat met een gevoel van dankbaarheid en

trots. Maar de stad is nog niet af. Een stad is nooit af. Elke dag bouwen we verder aan de stad van onze dromen. En de vraag is welke weg wij te gaan hebben om die WIJ-samenleving te bereiken.

Een belangrijke eerste stap is dat we het wij-zij denken doorbreken. WIJ, dat zijn alle mensen die de rechtstaat als norm hanteren. WIJ, dat zijn alle Rotterdammers. De jongeren en de ouderen, degenen die hier geboren zijn of pas later in hun leven hier zijn komen wonen. WIJ, dat zijn alle mensen, met of zonder religie, de zekerweters en de twijfelaars.

En toch hoor ik mensen zeggen: 'Ik voel me wel Rotterdammer, maar... ik word niet begrepen, ik moet me steeds verdedigen, ik voel me er niet bijhoren...'. Tegen die mensen wil ik zeggen: plaats je er niet buiten. In Rotterdam is plek voor iedereen die iets van zijn leven wil maken, ook voor u en ook voor jou. Natuurlijk is er een grens. Mensen die met een Kalasjnikov andere mensen vermoorden, horen niet thuis in de WIJ-samenleving.

- 6 De WIJ-samenleving is er voor alle mensen die in vrede en vrijheid in onze rechtstaat willen leven. Waar vrijheid van onderwijs, van religie, van vergadering en drukpers is. Die rechten zijn belangrijk voor alle minderheden in onze stad. Die rechten geven hen vrijheid en bescherming zodat ze hun leven kunnen leiden zoals zij willen. Maar daarbij hoort een belangrijke clausule, namelijk

dat jouw vrijheid een ander geen schade mag berokkenen. En dat betekent dat je gecorrigeerd kunt worden als je in de fout gaat. En er is er maar één die daar over gaat: en dat is de rechter.

Vrijheid is een recht, maar vrijheid moeten we dus ook gunnen aan anderen. Daarom is het zo belangrijk dat we elkaar ontmoeten. Dat we elkaar opzoeken en steunen. Door die ontmoeting kunnen we eventuele angsten bij de ander weg nemen. Elkaar kennen is een medicijn tegen angst. We mogen geen muren optrekken in onze samenleving. Nu niet en nooit niet.

We gaan met elkaar op weg naar de tolerante WIJ-samenleving. Niet verdeeld, maar samen. Niet met wapens, maar met woorden. Niet met haat, maar met liefde.

Steden schuilen niet

De toekomst van het herdenken

Vanaf 2007 herdenkt Rotterdam jaarlijks op verschillende manieren het bombardement op de stad in 1940. Muziek, debat en gezamenlijke rituelen spelen daarin een belangrijke rol. Herdenken betekent niet alleen terugblikken, maar juist ook naar voren kijken. Herdenken is nadenken over de manier waarop we de stad inrichten, over de manier waarop we samenleven.

Essay

Vanaf 2007 nodigt de Initiatiefgroep 14 mei, een groep Rotterdammers die zich jaarlijks buigt over de herdenking van het bombardement, een vooraanstaand denker uit om een essay te schrijven over het herdenken. Dit essay, dat inmiddels al acht edities kent, wordt vervolgens verspreid onder de bevolking van de stad en is de directe aanleiding voor een jaarlijks debat. De schrijvers van de essays waren journalist **J.J.A. Hofland**, filosoofe **Tina Rahimy**, schrijfster **Nelleke Noordervliet**, essayist en biograaf **Willem Otterspeer**, socioloog **Willem Schinkel**, schrijver **Marcel Möring** en politica en programma-
8 maakster **Naïma Azough**. In 2008 werd een beeldessay

uitgegeven, met als titel *Ooggetuige*. Dit beeldessay bevat foto's van de verwoeste binnenstad (half mei 1940) en is samengesteld door vormgever Bart Oppenheimer en tentoonstellingsmaker Joop de Jong.

De essays zijn te vinden op www.brandgrens.nl, 'monumenten en herdenkingen'.

14 mei 2015

In 2015 is het 75 jaar geleden dat de stad werd gebombardeerd. In 2015 leven we precies 70 jaar in vrijheid. Dit is de aanleiding voor een bijzondere herdenking. Daarom verschijnt dit boekje. De titel *Steden schuilen niet* is afkomstig uit het gedicht 'Rotterdams Dagboek' dat de verbannen Rus Joseph Brodsky in de jaren zeventig turend over de moderne daken van Rotterdam schreef over het bombardement van 14 mei 1940. Het boekje bevat, naast een resumé van alle essays en foto's uit het Gemeentearchief, zeven gedichten. De poëzie komt van dichters uit zeven Europese steden met een bombardement in het geheugen. Het is namelijk bij uitstek de dichter die in staat is om het onzegbare in taal te vangen.

9

Op 13 mei vindt een debatavond plaats, in Kriterion, de plek met het mooiste uitzicht over de stad. Tijdens deze avond gaan alle schrijvers van de essays in debat over de toekomst van het herdenken. De dichters zullen hun poëzie voordragen.

De presentatie is in handen van Liesbeth Levy (Directeur LOKAAL). Het evenement wordt georganiseerd door de Initiatiefgroep 14 mei, LOKAAL en Stichting Poetry International.

Toekomst

Over enkele jaren zijn er geen ooggetuigen meer van het bombardement. Het herdenken ligt hierdoor in handen van de jonge generatie. Om nieuwe generaties bij de initiatieven rond het herdenken te betrekken, organiseren de partners van de Initiatiefgroep 14 mei trajecten op scholen (middelbaar en hoger onderwijs), zoals debatten, trainingen en educatieve programma's. Hiermee worden jongeren uitgedaagd om mee vorm te geven aan het herdenken.

Poëzie

Rotterdam maakt deel uit van een Europees verbond van steden die zijn gebombardeerd, de zogeheten Coventry-steden. Warschau, Dresden, Keulen, Gdansk, Belgrado, Coventry en Rotterdam. Poetry International heeft sinds 1970 een enorm netwerk van dichters, verspreid over de hele wereld, en de Coventry-steden maken daar deel van uit. Voor de herdenking in 2015 selecteerde Poetry International dichters uit de Coventry-steden. Net als de schrijvers van de essays verbinden zij de gebeurtenissen uit het verleden aan de toekomst van hun stad. Speciaal voor de herdenking op 14 mei 2015 in Rotterdam schreven zij

een gedicht. Deze gedichten zijn opgenomen in de uitgave en worden door de dichters voorgedragen tijdens het programma in Kriterion.

Debat

Uit de essays komen vier vraagstukken naar voren die centraal staan in het programma op 13 mei 2015.

- *Is Rotterdam door de wederopbouw definitief haar geheugen verloren?*
- *Is vergeten soms niet beter dan herdenken?*
- *Hoe maken we van een exclusieve herdenkingsgemeenschap een inclusieve herinneringsgemeenschap?*
- *Hoe zou herdenken in de toekomst vorm moeten krijgen?*

Als je de essays van Henk Hofland, Tina Rahimi, Nelleke Noordervliet, Willem Otterspeer, Willem Schinkel, Marcel Möring en Naïma Azough naast elkaar legt, dan zie je een verwante vraagstelling. Die verwante vraagstelling betreft de vraag naar de toekomst van het herdenken.

Henk Hofland constateert in zijn essay, *14 mei*, dat hij – geboren in 1927 – langzamerhand behoort tot een van de weinigen van de generatie die het Rotterdam van de oorlog heeft meegemaakt. Hij stelt zich de vraag waarom de stad de afgelopen 67 jaar geen spoor van herdenking van het bombardement van 14 mei 1940 heeft gehad. Zijn conclusie luidt dat in Rotterdam niet de ver-

nietiging werd herdacht, maar de reconstructie werd gevierd: Wederopbouw dag, Havendag.

Hij memoreert in zijn essay dat zo'n 15 jaar geleden jongere generaties geen boodschap meer hadden aan de herdenking, en dat er tot nu toe nog geen resultaten zijn geboekt met betrekking tot de vraag hoe de herdenking kan worden gemoderniseerd, hoe de 'zingeving' voor het hele volk kan worden teruggebracht.

Hofland verzet zich tegen deze onverschilligheid en probeert een verklaring te vinden in zijn essay. Hij beschrijft vervolgens beeldend het vooroorlogse Rotterdam van zijn jeugd en de onherstelbare verwoesting ervan, zijn leven als oorlogskind en hoe na dolle dinsdag 6 september 1944 de anarchie in Rotterdam begon. Hofland concludeert dat kinderen de oorlog anders ervaren dan volwassenen, dat ze – zolang familie en huis ongeschonden blijven – er in slagen de oorlog in hun dagelijks leven op te nemen. Pas veel later zullen ze beseffen dat ze oorlogskinderen zijn geweest en dat dit verleden het essentiële kenmerk is van hun generatie.

- 12 Hofland stelt dat herdenken zin heeft omdat het een essentieel onderdeel is van historisch besef, het helpt als men zich daarbij een concrete voorstelling kan maken. De brandgrens helpt daarbij, nu nog een datum, aldus Hofland: veertien mei.

Tina Rahimi beschrijft in haar essay, *Verwoeste steden*, haar leven als oorlogskind in Iran. Ook schrijft ze over haar vluchtroute die van Teheran, Ankara naar Rotterdam liep. Haar herinneringen, zo schrijft ze, missen elke chronologische volgorde. Het vluchten heeft haar richtingsgevoel doen verdwijnen. De herinneringen van haar leven vergelijkt ze met een moeras van verhalen. Ze beschrijft hoe haar visuele herinneringen aan de bombardementen van Teheran zijn verdrongen, gewist uit haar geheugen, met als enige aanwijzing dat de komst van bommen gepaard gaat met het uitvallen van licht.

Rahimi beschrijft hoe tijdens haar vlucht de angst voor bommen plaats maakte voor het wantrouwen van de illegaliteit. Zij beschrijft haar aankomst in Rotterdam en hoe de vraag 'Waar is het centrum?' haar met Rotterdam verbond. Ze beschrijft hoe de vingers niet lang na haar aankomst wezen naar het beeld van Zadkine.

De oorlog leek voor beiden het begin van de geschiedenis aan te kondigen. De herinneringen van daarvoor zijn vervaagd, of geromantiseerd tot een mythe, wij zijn hier om verder te leven, aldus Rahimy.

Zij concludeert dat het bombardement van 1940 Rotterdam van haar hart heeft ontdaan, maar dat juist deze onthechtheid en haar zoektocht naar een nieuw hart haar anker is geworden. Wat resteert is de ervaring van de ruimtelijkheid van de stad en haar relaties.

Rahimi zegt: reflecteren over Rotterdam is het zien van haar mogelijkheden. Je moet zowel oog hebben voor haar schoonheid als voor haar woeste karakter. Rahimi's thuis heeft zich verplaatst naar Rotterdam maar dat brengt geen loyaliteit met zich mee. Loyaal is een mens nooit aan een plaats maar altijd aan een leven, aan een willen leven en laten leven.

In haar essay *Een verre echo* zoekt **Nelleke Noordervliet** een antwoord op de vraag hoe de herdenking van het bombardement te plaatsen is in een gemeenschap die zo sterk is veranderd. Een gemeenschap waarin een deel van de bevolking haar wortels elders heeft. Hoe is van zo'n gemeenschap een herinneringsgemeenschap te maken?

Noordervliet houdt een pleidooi voor de cultivering van de verbeelding en het belang van plekken waaraan de verbeelding zich kan hechten. Een *lieu de mémoire*, zoals bijvoorbeeld de brandgrens. Centraal in haar essay staat wat je in navolging van de Israëlitische filosoof Avis-hai Margalit 'The ethics of memory' noemt: dat de verantwoordelijkheid voor de continuïteit van een gedeelde herinnering bij iedereen in een gemeenschap ligt. Het gaat daarbij om het overdragen van de 'ware' emotie, de gevoeligheid en niet het nostalgische sentiment.

14

Willem Otterspeer betoogt een jaar later in zijn essay *Een hart en een haven* dat herinneren alleen maar zin

heeft als het niet alleen een verleden bewaart, maar ook een toekomst opent. Hij pleit in dat kader voor het uitvinden van tradities. Herinneren heeft een debet- en een creditzijde: het leent zich om mensen te binden of uit te sluiten. Een beetje minder herinneren en een beetje meer vergeten, een beetje minder verleden en een beetje meer toekomst zou in zijn optiek geen kwaad kunnen.

Ook in het essay van **Willem Schinkel**, *Het geheugenverlies van Rotterdam*, staat wat Willem Otterspeer de debet- en de creditzijde van de herinnering noemt centraal, zij het nu aangeduid als de selectieve en de strategische herinnering. Dat resulteert bij Willem Schinkel echter niet in een pleidooi voor tradities en ook niet voor het zoeken naar plekken waaraan de historische verbeelding zich kan hechten. Anders gezegd, in zijn essay zoekt Willem Schinkel niet naar het hart van Rotterdam, maar naar het zoeken daarnaar.

Hij zegt dat de herinnering aan het bombardement in Rotterdam eigenlijk geen plaats heeft en dat dit de mogelijkheid biedt de stad steeds opnieuw te plannen en te organiseren. Die leegte valt productief op te vatten als de voor de democratie kenmerkende lege plaats, waarop zich publieke oordeelsvorming kan voltrekken. Die wordt tastbaar in het idee van een publieke sfeer. Een publieke sfeer is idealiter fundamenteel leeg, en wordt door discussie van tijdelijke substantie voorzien,

zonder dat de ruimte van het publieke permanent bezet wordt door een specifiek deel publiek.

Om het bombardement als massieve schending van mensenrechten te herinneren, maar de strategische herinnering eraan in stadsplanning en stedelijk beleid te vergeten, is Schinkels hoop gevestigd op een kritische publieke ruimte.

Het essay van **Marcel Möring**, *Het lichaam en de ziel*, kan in sommige opzichten gezien worden als een kritisch en eigenzinnig commentaar op de vraagstelling die in de vorige essays de rode draad vormde. In feite stelt hij de mogelijkheid van een Rotterdamse herinneringsgemeenschap ter discussie. De herinnering, aldus Möring, hoeft niet alles in te sluiten. We moeten bereid zijn te aanvaarden dat er vergeten wordt en tegelijkertijd oprecht herinneren en dat hoeft geen taak te zijn voor de hele bevolking, maar mag alleen de mensen aangaan voor wie het nog betekenis heeft. Marcel Möring wil nadrukkelijk geen verbinding met het nu, geen *lieu de mémoire*, maar een *fetisj* die de weg opent naar de ziel van wat was.

16

Naïma Azough gaat in haar essay, *Het heden: een welkome gast*, nadrukkelijk in debat met Marcel Möring en stelt dat, als wij in de herinnering ruim de helft van de Rotterdamse bevolking over het hoofd zien en niet aanspre-

ken, apathie uiteindelijk ons deel zal zijn. Azough pleit daarom nadrukkelijk voor een vorm van herinneren en herdenking die niet uitsluitend, maar insluitend is. Ze stelt zich daarbij wel de cruciale vraag hoe we dat doen zonder onrecht te doen aan de herinneringen die nog leven in de hoofden van de overlevenden en hoe we dat doen zonder met twee maten te meten.

Tot slot

De vraag naar een vorm van herdenking die niet uitsluitend is, is wat betreft de Initiatiefgroep relevant en actueel in een stad die in alle opzichten zeer divers van samenstelling is. Zij wil op 13 mei 2015 deze vraag centraal stellen en daarmee de unieke kans benutten alle schrijvers van het essay samen met elkaar in gesprek te laten gaan. Dit gebeurt in een spraakmakend programma, waarin tekst, beeld, debat, poëzie, film, jong en oud samen worden gebracht om het herdenken voor de Rotterdammervan nu en in de toekomst op een heldere, betrokken, actuele en waardige manier vorm te geven.

Liesbeth Levy en Bas Kwakman

Hester Knibbe

Rotterdam, Nederland

Opnieuw wonen

1

Laten we weer gaan wonen in het oude
huis ook al is het beschadigd, dat
herstellen we wel, later, en dan nemen we de oude
hunker als bed, gaan zitten in oude verhalen, zetten
de borden tussen de butsen op tafel, scheppen ze vol

met wat we vroeger ook aten. En zo
worden we bijna gelukkig misschien, koesteren
de doden stil in hun graven, schoffelen die elk
seizoen met een ander soort weemoed terwijl
we verzinnen wat ze nu zouden. Laten we

weer gaan leven op de krakende vloer
als vanouds wat rag in de hoeken.

2

— Nee, dat gaan we niet doen. We bouwen
een nieuw huis, maken een nieuw
kind en dat geven we een nieuwe naam.

We gaan niet met roestige teilen, emmers en heimwee
sjouwen onder een lekkend dak, niet langer
kermen om hoe het was, de stad
is verwoest ja, en ja een voltreffer gooit
ook de inboedel plat van het hart. We gaan

dansen onder een nieuw
dak en onder nieuwe lakens onstuimig
een liefde uitvechten, nieuwe borden volscheppen
met onbekende gerechten.

3

— Vanwege? Opdat? Laat die
oorlog toch zitten gekkie, hou op met je
hooggehakt droefzwart strompelen over die catwalk
alleen om schamel applaus en gejoel van een
schimmenpubliek binnen te slepen. Stamp

33

liever blootvoets stamp
tot een onhoudbaar ritme door je benen je bloed
swingt je longen vult, uit je poriën dampt. Wij

hebben genoeg huiver
door ons lijf voelen trekken, bang bang
bang kun je zijn voor wat ons straks zal kortsluiten.

4

— Goed dan, we laten de muren staan, lappen
de ramen, boenen de bloedvlek niet weg maar
gooien de tobbe de deur uit slopen de bedstee + het
armoedige aanrecht vanwege onze huidige
passie en kost. Akkoord, die

tafel met butsen mag blijven, ja ja ook
een hoekje met spinrag, we bouwen
er wel een altaartje onder met

paraferalia foto's en kaarsen, oké die
horen erbij tot ook wij.

Tadeusz Dąbrowski

Gdańsk, Polen

Przedproza

Splódzili je na plaży, wiatr historii wciskał
im ziarenka piasku do oczu, ust i między
uda. Trawy szeleściły jej do ucha
polszczyzną, on słyszał szwargot
gawronów w brunatnej koronie klonu.
Wkrótce przyszła na świat dziewczynka o bladej
skórze, włosach w kolorze słońca i coraz
bardziej niebieskich oczach, w których kąpali się
(w ramach codziennej gimnastyki) niemieccy
chłopcy. Dziewczyna nienawidziła ojca,
był staroświecki, nie słuchał Rammsteina
i nie rozumiał popowych kawałków Horsta Wessela.
Pod koniec dyskoteki zgwałcili ją chłopcy ze Wschodu,
ich twarze były jak ugór, waliło od nich wódą.
Gwałcili ją bez zbędnego pośpiechu, jej ciało
szarzało od sińców i zamieniało się w gruz.
Znaleziono ją w groteskowej pozie, przypominała
młyn z przetrąconym wiatrakiem, a jej wydęte żebra
były jak przedproza prowadzące donikąd.

Tadeusz Dąbrowski
Drempel

Vertaling Karol Lesman

Ze waren verwekt op het strand, de wind van de
 geschiedenis blies
 hen zandkorrels in de ogen, mond en tussen
 hun dijen. Gras ritselde haar in het oor
 in het Pools, hij hoorde het geschater
 van roeken in de bruine kruin van een esdoorn.
 Kort daarop kwam een meisje ter wereld met een blanke
 huid, haren in de kleur van de zon en steeds
 blauwere ogen waarin
 (bij wijze van ochtendgymnastiek) Duitse
 jongens baadden. Het meisje haatte haar vader,
 hij was ouderwets, luisterde niet naar Rammstein
 en begreep niets van de popnummers van Horst Wessel.
 Tegen het einde van de disco werd ze verkracht door
 jongens uit het Oosten,
 hun gezichten waren als braakland, ze stonken naar
 drank.
 36 Ze verkrachtten haar zonder overbodige haast, haar
 lichaam
 werd grijs van de kneuzingen en veranderde in grijs.
 Men vond haar in een groteske pose, ze deed denken
 aan een molen met een gebroken wiek, en haar
 uitstekende ribben
 waren als de drempel naar nergens.

Durs Grünbein

Dresden, Duitsland

31

Spinnwebfein, im jüngsten Sonnenlicht, was flirrt,
Was spiralt da in der lauen Dresdner Luft? Stanniol?
Komm, erinnre dich. Dem Kind, von Mutter angeschrirrt
Zum Spaziergang, war der blaue Himmel übevoll.
Zwischen all den Pustebäumen, Luftballons und Drachen
Sah man etwas, stahlstaubglitzernd, fallen.
Nicht zu fassen war das, mußtest grundlos lachen.
Mußtest blinzeln wie zur Weihnacht vorm Lamettaglanz,
Diesem eisigen. Was war das? Spritzer von Metall?
Warn es Eisenspäne, die da auf der Nase tanzten?

39

Seither schweigt sie. Schweigt wie eine, die den Ton
verlor,
Meine Stadt am Fluß, von Fernstenliebe ungerührt.
Wer hier weggeht, den vergißt sie. Und den Trauerflor
Hat sie gründlich satt. So von Geschichte angepißt
Ist hier jede Ecke, daß kein Platz blieb für Allüren.
Aus dem Herzen sprach ihr der belauschte Komponist.
Lissabon erinnernd und die Kränkung der Musik.
Auferstehung? Sie erträgt auch dies, und reserviert
Sinkt sie schweigend in ihr altes Spiegelbild zurück.
Auch den Nachruf nahm sie hin. Die Letzten Lieder, vier.

37

Durs Grünbein

Vertaling Ton Naaijens

31

Spinragfijn, in het allerprilste zonlicht, wat trilt,
 Wat kringelt daar in de lauwe lucht van Dresden? Staniol?
 Denk eraan terug. Voor het kind, door moeder aangetuigd
 Om te wandelen, was de blauwe hemel overvol.
 Tussen paardenbloempluisjes, vliegers en ballons
 Zag je iets, staalgruisglinsterend, vallen.
 Niet te vatten was dat, prompt moest je lachen.
 Moest met je ogen knippen net als bij kerstslingers,
 Van die ijzige. Wat was dat? Spaanders van metaal?
 Was het ijzervijlsel dat daar op je neus dwarrelde?

39

Sindsdien zwijgt ze. Zwijgt als iemand die haar toon verloor,
 Mijn stad aan de rivier, onverschillig voor wie verhuist.
 Wie ver weg is vergeet ze. En van het rouwfloers
 Heeft ze schoon genoeg. Zo door geschiedenis nat gepist
 38 Is elke hoek hier dat geen plaats bleef voor allure.
 Uit het hart sprak tot haar de beluisterde componist.
 Lissabon in z'n hoofd en de krenking der muziek.
 Verrijzenis? Ook dit verdraagt ze en met plezier
 Zakt ze zwijgend in haar oude spiegelbeeld terug.
 Ook de necroloog aanvaardt ze. De *Letzte Lieder*, vier.

Norbert Hummelt

Keulen, Duitsland

verdunkelung

I

100 wirsingköpfe, 50 rotkohlköpfe, 150 stangen lauch ..
u. das mädchen kann nicht schlafen. silvester ist so ein
besonderer abend; das feuerwerk kam aus dem himmel u.

riß die wintererde auf: gut, daß keiner im garten war um
diese dunkelste zeit im jahr. 3 johannisbeer-, 12 rhabarber-
sträucher, 100 erdbeerpflanzen gingen drauf; 6 qm spinat,

3 qm feldsalat — verglüht. ferner war auch die wohnung
betroffen. 1 balatumteppich, 2 gr. tüll-stores, was alles
unter der brandhitze schmolz; 3 fensterdekorationen aus

stoff, 3 fensterdekorationen aus holz – trug man sauber in
die liste ein, um es beim kriegsschädenamt zu melden. 1
kronleuchter, fünfarmig, mit glasschalen u. glühkörper ..

glühkörper war man selber auch. ein kind, das auf den
koffern sitzt u. läuft herum mit heißen backen. auf der
straße, wo man spielt, ist rauch; 12 weingläser (wer

trank daraus?), 3 zuckerboxen, 4 keramiktöpfe, 1 eßzimmer aus eiche, 1 regulator-wanduhr. gut, daß diese uhr zerstört ist; da hört das ticken endlich einmal auf.

II

in diesen dünnen dokumenten aus stark holzigem papier: der inhalt einer bunkertasche. 1 dirndl-rock mit weißer bluse, 1 beiger unterrock, 1 nachtkleid; lauter dinge aus

dem besitzstand einer jungen frau. 1 morgenrock, 1 schlafanzug, 1 nachtschlüpfer, 1 paar pantoffeln, was man so braucht für eine nacht; nicht zu vergessen 1 unterzieh-

jäckchen, da hatte eine an alles gedacht. 1 blau-weiße kittelschürze, waschlappen, zahnbürste, zahnpaste, so war für jeden fall etwas da: 2 dosen schuhcreme, 1 eß-

besteck, wenn man gut acht gibt, kommt auch nichts weg. 1 gebetbuch, damenbinden, 3 stückchen seife, es fehlte ihnen für unten an nichts. wann immer sie die sirenen

40 hörten, wußten sie, was das nächste war; der junge u. die ältere schwester eilten zum obersten stock hinauf sahen, ob man was sehen konnte, u. hielten sich lange

im treppenhaus auf. aber das mädchen sitzt auf den koffern; wann immer sie die sirenen hört, muß sie sich beide ohren zuhalten u. hält das alles im kopf nicht aus.

III

im luftschutzkeller war ein durchbruch; da wurde ich mal
durchgeschoben; ich ging im nebenhaus zur tür. da sah ich
viele stabbrandbomben brennend auf der straße liegen. u.

keiner konnte was dafür. das mädchen sitzt immer noch
auf den koffern. wieder eine schlaflose nacht; wofür gibt es
beruhigungsmittel, weinbrand, valium, immerzu kuchen,

alle durchprobiert, alles gemacht. u. noch immer steht das
haus, alle bösen erinnerungen machen seiner substanz nichts
aus. vorhänge, tüll-stores, schwere gardinen, bis heute ist

verdunkelung u. der kanarienvogel im käfig stirbt alle jahre
u. ist wieder jung. glühkörper, immer die heißen backen.
da hält sich die angst in den tütensuppen, die überhaupt kein

verfallsdatum kennt. solche angst, die speichert der körper
u. gibt sie erst am ende her. mit allen tellern u. keramikvasen,
nähartikeln, zuckerdosen, dem nachgelassenen schriftverkehr.

Norbert Hummelt

verduistering

Vertaling Erik de Smedt

I

100 kroppen savooikool, 50 rode kool, 150 stukken
prei .. en het meisje kan niet slapen. oudjaar is zo'n
bijzondere avond; het vuurwerk kwam uit de hemel en

reet de wintergrond open: goed dat er niemand in de tuin
was om deze donkerste tijd van het jaar. 3 aalbesstruiken, 12
met rabarber, 100 aardbeiplantjes gingen eraan;

6 m² spinazie,

3 m² veldsla — verkoold. verder was ook het huis getroffen.
1 balatum vloerbedekking, 2 gr. stores van tule, allemaal in
de hitte van de brand gesmolten; 3 stoffen raamdecoraties,

3 houten raamdecoraties — noteerde men netjes op de lijst
om het bij de dienst voor oorlogsschade aan te geven.

42

1 kroon-

luchter, met vijf armen, glazen schaaltes en gloeikousjes ..

een gloeilichaam was je ook zelf. een kind dat op de valiezen
zit en rondloopt met rode wangen. op straat, waar wordt
gespeeld, hangt rook. 12 wijnglazen (wie dronk eruit?),

3 suikerpotten, 4 potten van keramiek, 1 eiken eetkamer, 1 paardjesklok. maar goed ook dat deze klok vernield is; zo houdt het tikken eindelijk een keer op.

II

in deze dunne documenten van houthoudend papier:
de inhoud van een bunkertas. 1 dirndl-rok met witte bloes, 1 beige onderrok, 1 nachtkleed; louter spullen uit

het hebben en houden van een jonge vrouw. 1 ochtendjas, 1 pyjama, 1 onderbroek, 1 paar pantoffels, wat je zoal nodig hebt voor één nacht; niet te vergeten 1 onderjas,

iemand had echt aan alles gedacht. 1 blauw en wit werkschort, washandjes, tandenborstel, tandpasta, zo was er iets voor elk geval: 2 blikjes schoensmeer, 1 eetbestek,

als je goed oplet, raak je er niets van kwijt. 1 kerkboek, maandverbanden, 3 stukjes zeep, voor beneden ontbrak het hun aan niets. wanneer ze ook maar de sirenes

hoorden, wisten ze wat er komen ging. de jongen en de oudste zus spoedden zich naar de bovenste etage keken of er wat te zien viel en bleven lang hangen

in het trappenhuis. maar het meisje zit op de valiezen; wanneer ze ook maar de sirenes hoort, moet ze allebei de oren dichtstoppen en houdt het in haar kop niet uit.

III

in de schuilkelder was een gat in de muur; ik werd er een
 keer
 doorheen geschoven; ging in het buurhuis naar de deur.
 daar
 zag ik veel staaftbrandbommen op straat liggen branden. en

niemand kon er iets aan doen. het meisje zit nog altijd op de
 valiezen, opnieuw een slapeloze nacht; waarvoor dienen
 toch
 kalmeringsmiddelen, weinbrand, valium, voortdurend taart,

allemaal uitgeprobeerd, alles gedaan. en nog steeds staat
 het huis overeind, alle kwade herinneringen doen geen
 afbreuk
 aan de stevigheid. vitrages, stores van tule, overgordijnen,

nog steeds wordt verduisterd en de kanarievogel in zijn kooi
 sterft elk jaar en is weer jong. gloeilichamen, altijd rode
 wangen.

angst houdt zich schuil in pakjessoep, een houdbaarheids-
 datum

44

kent hij niet. zulke angst, die slaat het lichaam op en geeft
 hem
 pas op het einde weer. samen met alle borden en keramiek-
 vazen, naaiartikelen, suikerpotten en nagelaten briefverkeer.

Uroš Kotaljić

Belgrado, Servië

Prvo večē

Kako se budio grad te večeri teški bolesni grad podizao
se da ustane
nameštao svoje velike iskrivljene štake (mostovi su svom
svojom
sumanutom težinom ulegli u žuti pesak reke) postavio
ih da ustane
da nalegne na njih svojim ogromnim betonskim miškama
i već prvi blesak oborio ga je nazad na obalu srušio ga je
kao travku
ako se ovo večē već negde desilo onda je ovo neko izmislio
zmaj koji jezdi na velikom crvenom oblaku sići će dole na
zemlju
ogromna kokoška će leći na granje drveća i kuće i
pritisnuće
parkove i ulice svojim velikim bremenitim trbuhom
neće đavo sa tri crvena roga izaći iz nje neće izaći njihova
sakrivena vojska neće izaći crni crvi iz nje neće izaći ništa
nebo je obrnuto i crno i visi kao levak
dvoje koji su još ostali na reci ustaju i skidaju pesak sa
obraza i vade

dugačke zelene travke jedno drugom iz kose i kreću
polako ka gradu

prekasno

ljudi teku u kolonama kao guske kao crna kolona mrava
kao male patke za gađanje

jedna jetra visi sa grane

jedan mozak curi niz ulicu

jedne noge su otrčale i jedan trup je ostao

i to kao da se nije dogodilo
veče je toplo i prijatno i ljudi teku niz ulice mekani kao
testo

veliki crveni zmaj jezdi na crvenom srcu oblaka

velika kokoška leže na crveno sunce i ono tone dole

ako se ovo već nekome negde desilo onda je u redu

ljudi u vozu razneti na komade ljudi na prozorima svojih
solitera

pogođeni ljudi koji se slivaju niz staklo kao kapljice

46 sve guske su poletele u nebo odjednom iz dvorišta ostao
je samo

jedan crni dečak koji sedi na cigli u pesku i igra se sa tri
izmišljena aviona što obleću malo jezero sa ljudima

nebo se cereka kao debela crna kokoška što ne može da
poleti

dunav je izbacio tonu ranjene ribe na obalu ispod tvrđave
ljudi spavaju u podrumima tihi kao stado
ceo grad miriše na riblje meso na otvorene riblje organe na
duboka nepregledna ogledala mrtvih ribljih očiju krljušt
što se
presijava po zgradama i ulicama
gde si se ti izgubio sada gde si krenuo?
grad miriše na težak znoj mrtvaka u proleće
krenuo sam na igralište
idi kući padaju bombe po ulici
to nisu prave bombe to su senke što se odlepljuju sa
ljudi i odleću gore ka nebu
svi prozori su prekriveni crnim čaršavima da se ne vide i
sobe su prepune senki
to nisu prave bombe to cvile ulični kerovi koji odleću uvis
sa pola glave sa pola trupa sa prosutim crvenim
stomacima
zmajevi liče na avione usta liče na sunce grad liči na
košnicu
to nisu avioni gore to samo pčele zuje oko tvojih ušiju
to nisu igle u kragi ovo što me bode to se moje grlo
otima iz stiska kao golub
ne budi smešan

ne brini
odletećeš u nebo

sve guske su već odletele i pruge i zgrade i škole i mostovi
to nisu prave bombe to je potpuno prazno igralište koje
je stislo
svu sumanutu tišinu celog sveta u svoje puste betonske
zidove

stavićemo ruke umesto mostova poređaćemo svi jedne
na druge ruke
ruke na ruke na ruke na ruke na ruke napravićemo most
od ruku
most od mrtvih žutih ruku bez senki ruku bez lica bez
straha na licima

ne postoje leteći kerovi to su samo organi živih ljudi koji
odleću

nema zmajeva na nebu to su samo oblaci čudnih oblika
nema kokoške koja je sela na grad svojim debelim bedrima
da porađa crve to crni ljudi leže izvrnuti na trotoarima

48 kako smo daleko od zemlje sada daleko daleko od zemlje
na granama vise obrazi strgnuti sa lica
i nebo kreće da se smeje ponovo crno ogromno i
nepregledno

Uroš Kotlajić
De eerste avond

Vertaling Roel Schuyt

Toen de stad die avond ontwaakte verhief de zwaar zieke
stad zich om op te staan
pakte hij zijn grote, kromgetrokken krukken (de
bruggen waren met hun
krankzinnige gewicht neergezegen in het gele zand van
de rivier), en zette ze neer om op te staan en er zijn
enorme betonnen schouders op te laten rusten
en de eerste schittering reeds wierp hem op de oever
terug en smeed hem neer
als een grashalm
als deze avond al ergens plaatsvond dan heeft iemand
die bedacht
een draak die rijdt op een grote rode wolk zal naar de
aarde afdalen
een enorme kip zal zich op de takken van de bomen en
de huizen nestelen en de parken
en straten pletten onder haar grote zwangere buik
er zal geen duivel met drie rode horens uit haar komen
en ook niet hun
verborgen leger en ook geen zwarte wormen helemaal
niets

de hemel hangt zwart en omgekeerd omlaag als een
trechter

de twee die nog bij de rivier zijn staan op en vegen het
zand van hun gezicht en halen
de lange grashalmen uit elkaars haren en lopen langzaam
naar de stad

te laat

de mensen lopen in rijen achter elkaar als ganzen als een
zwarte colonne mieren
als jonge eendjes om op te schieten

een lever hangt aan een tak

iemands hersenen sijpelen over straat

een paar benen is weggerend en een lichaam bleef achter

het lijkt alsof er niets is gebeurd

de avond is warm en aangenaam en de mensen rennen
zacht als deeg over straat

de grote rode draak rijdt op het rode hart van een wolk

50 de grote kip legt zich op de rode zon en die gaat onder
als dit iemand al ergens is overkomen is het goed

aan stukken gereten mensen in een trein mensen in de
ramen van hun flats
getroffen mensen die als druppels langs het glas omlaag
glijden

alle ganzen zijn ineens van het erf naar de hemel
gevlagen en als enige bleef
een zwarte jongen die op een baksteen in het zand zit te
spelen met drie
denkbeeldige vliegtuigen die met mensen om een klein
meer heen vliegen

de hemel grijnst als een dikke zwarte kip die niet kan wegvliegen

de Donau heeft een ton gewonde vissen neergeworpen
op de oever onder de burcht

de mensen slapen in kelders stil als een schaapskudde

de hele stad ruikt naar vis naar geopende vissenorganen
naar
de oneindig diepe spiegels van dode vissenogen naar de
schubben die
glanzen op de gebouwen en in de straten

waar ben je nu gebleven waar ging je naartoe?

de stad ruikt naar het zware zweet van doden in het voorjaar

ik liep naar de speelplaats

ga naar huis er vallen op straat bommen

dat zijn geen bommen dat zijn de schimmen die zich
van de mensen losmaken en naar de hemel opstijgen

alle ramen zijn bedekt met zwarte doeken om niet te
worden gezien
en de kamers zijn vol schaduwen
dat zijn geen echte bommen dat is het gehuil van
straathonden die opstijgen
met een half hoofd met een half lichaam met
loshangende rode ingewanden
de draken lijken op vliegtuigen de monden lijken op de
zon de stad lijkt op een bijenkorf
het zijn geen vliegtuigen daar boven het zijn bijen die
om je oren gonzen
het zijn geen spelden in mijn kraag het is mijn keel die
zich als een duif uit een omklemming losmaakt
doe niet zo grappig
wees niet bezorgd
je zult naar de hemel vliegen
alle ganzen zijn weggevlogen en ook de spoorwegen en
woonblokken en scholen en bruggen
52 dat zijn geen echte bommen dat is een verlaten
speelplaats die alle
krankzinnige stilte van de hele wereld tussen zijn
betonnen muren vasthoudt
we zullen onze handen als bruggen neerleggen al onze
handen naast elkaar

hand na hand na hand na hand na hand we zullen een
 brug vormen van handen
 een brug van dode gele handen zonder ziel zonder
 gezicht zonder uitdrukking van angst
 er bestaan geen vliegende honden dat zijn de organen
 van levende mensen die wegvliegen
 er zijn aan de hemel geen draken dat zijn wolken met
 vreemde vormen
 er is geen kip die met haar dikke dijen op de stad is
 neergestreken
 om wormen te baren dat zijn mensen die zwart en
 binnenstebuiten gekeerd op de trottoirs liggen
 wat zijn we nu ver van de aarde ver ver weg van de aarde
 aan de takken hangen wangen van gezichten losgerukt
 en de hemel begint opnieuw te lachen zwart reusachtig
 en oneindig

Piotr Matywiecki

Warschau, Polen

Epitafium na zawsze

25 września 1939 roku
czteryście niemieckich samolotów
bombardowało Warszawę

ci którzy wtedy zginęli
ginęli i przedtem
w każdej wojnie na ziemi

ci którzy wtedy zginęli
giną i dzisiaj
w każdej wojnie na ziemi

i jutro

Piotr Matywiecki
Grafschrift voor altijd

Vertaling Karol Lesman

25 september 1939
vierhonderd Duitse vliegtuigen
bombardeerden Warschau

zij die toen stierven
stierven ook daarvoor
in elke oorlog op aarde

zij die toen stierven
sterven ook vandaag
in elke oorlog op aarde

en morgen

Antony Owen

Coventry, Groot-Brittannië

Fat man

*You ask what is our aim? I can answer in one word.
It is victory. Victory at all costs. Victory in spite of all
terrors. Victory however long and hard the road may
be, for without victory there is no survival.*

— Winston Churchill, May 13th, 1940

Oh ribbon weaver
what did you weave in the war room
for Coventry?

Fine sky blue yarns,
fat Havana halos, the prophetic ligature
for stained black saints.

Oh war shepherd
the mauling wolves embed our moon,
torn against our spire.

56

Toe tags queue for names,
a child they thought was a beam
was younger than your brandy.

Oh ribbon weaver
what will you weave for Dresden
from Coventry's stone elbows?

The Nagasaki bastard
they named after you
whistled like a soldier,

bloomed for the lotus flower,
your carbonised legacy.
Fat Man, fire, criminal.

Antony Owen

*Fat man**

Vertaling Jabik Veenbaas

*Jullie vragen wat ons doel is. Ik kan jullie antwoord
geven met één woord. Dat is overwinning. Overwinning
ten koste van alles. Overwinning, ondanks alle verschrik-
kingen. Overwinning, hoe lang en zwaar de weg ook mag
zijn, want zonder overwinning zullen we niet overleven.*

— Winston Churchill, 13 mei 1940

O lintenwever
wat weefde je in de commandokamer
voor Coventry?

Fijn hemelsblauw garen,
vette Havanakringen, de profetendraad
voor vuile zwarte heiligen.

O oorlogsherder
de vraatzuchtige wolven omringen onze maan,
58 verscheurd tegen onze toren.

Teenlabels staan in de rij voor namen,
een kind dat ze voor een balk hielden
was jonger dan jouw cognac.

O lintenwever
wat ga je weven voor Dresden
uit Coventry's stenen ellebogen?

De Nagasaki-bastaard
die ze naar jou vernoemden
floot als een soldaat,

bloeyde voor de lotusbloem,
jouw verkoolde erfgoed.
Fat Man, vuur, schurk.

* De atoombom die op Nagasaki werd gegoooid
droeg de naam 'Fat Man'. (vert.)

Biografieën

H.J.A. Hofland (1927) (S. Montag is zijn pseudoniem) is geboren in Rotterdam en is schrijver, journalist en columnist. Hij schrijft voor onder andere *NRC Handelsblad* en *De Groene Amsterdammer*. In 1999 werd hij uitgeroepen tot dé Nederlandse journalist van de twintigste eeuw. Ook publiceerde hij verschillende romans, waaronder *Cicero Consultants* (2007). In 2008 verscheen *Rederij Hofland*.

Drs. Tina Rahimy (1975) is geboren in Iran en studeerde wijsbegeerte aan de Erasmus Universiteit. In 2005 ontving ze de NWO Mozaïekbeurs 2006. Op dit moment doet zij promotieonderzoek naar de betekenis van politiek in geglobaliseerde samenlevingen. Daarnaast is zij als politiek filosoof werkzaam aan de Hogeschool Inholland Rotterdam.

Nelleke Noordervliet (1945) is geboren in Rotterdam en is schrijfster. Ze studeerde Nederlands te Leiden en Utrecht. Ze was onder meer actief als gemeenteraadslid van de Partij van de Arbeid en debuteerde in 1987 met *Tine of De dalen waar het leven woont*. In 1994 ontving ze de Multatuliprijs voor de *Naam van de Vader*. Ze was gastschrijver aan de universiteiten van Groningen, Leiden, Delft en Berlijn en aan de Sorbonne te Parijs. Ze publiceert verhalen essays, lezingen en collums in weekbladen en tijdschriften. Met enige regelmaat is ze te gast bij radio- en televisieprogramma's.

Willem Otterspeer (1950) is historicus en schrijver, geboren in Ouderkerk aan den IJssel. Hij is hoogleraar universiteitsgeschiedenis aan de Universiteit van Leiden. Hij schreef onder meer *Bolland*, de veelgeprezen biografie van de hoogleraar G.J.P.J. Bolland, waarvoor hij de Eurekaprijs en de Biografieprijs ontving. Ook bezorgde hij samen met Nop Maas de uitgave van de correspondentie tussen Hermans en Reve, *Verscheur deze brief. Ik vertel veel te veel* (2007). Winter 2013 verscheen *De misluktingskunstenaar*, deel 1 (1921-1952) van zijn biografie over Willem Frederik Hermans. In 2015 verscheen deel 2, onder de titel *De zanger van de wrok*.

Willem Schinkel (1976) is geboren in Kampen en als socioloog verbonden aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zijn in 2005 gepubliceerde promotieonderzoek *Aspects of Violence* werd bekroond met de Willem Nagelprijs van de Nederlandse Vereniging voor Criminologie. In 2007 verscheen zijn boek *Denken in een tijd van sociale hypochondrie*, in 2008 *De gedroomde samenleving*. Willem Schinkel treedt regelmatig op in publieke debatten en publiceert in onder andere *NRC Handelsblad* en *De Groene Amsterdammer*.

Marcel Möring (1958) is geboren in Enschede en is schrijver. Hij schreef de romans *Mendels erfenis* (1991, Geertjan Lubberhuizenprijs), *Het grote verlangen* (1992, AKO Literatuurprijs), *In Babylon* (1997, Gouden Uil Literatuurprijs), *Dis* (2006, F. Bordewijkprijs 2007 en de longlist van de Libris Literatuur Prijs en AKO Literatuurprijs) en *Louteringsberg* (2011). Möring publiceerde ook verhalen en novellen die werden gebundeld in *Bederf is de weg van alle vlees en andere novellen* (2007). De novelle *Modelvliegen* (2000) werd genomineerd voor de Impac Dublin Literary Award, het verhaal

'East Bergholt' won de Aga Kahn Prize van *The Paris Review* (2000). In februari 2013 verscheen *East Bergholt*, de novelle van Marcel Möring met tekeningen van Sam Drukker. Mörings werk is vertaald in vijftien talen.

Naïma Azough (1972) is geboren in Asdif (Marokko) en is freelance moderator, programmamaker en voorzitter van de commissie Aanpak slachtoffers mensenhandel in de zorg voor jeugd. In 2012 verscheen haar zesdelige documentaireserie *De ijzeren Vogel*, waarin vrouwen van de eerste generatie Turkse en Marokkaanse gastarbeiders hun verhaal deden. Van 2004 tot 2010 was Azough Tweede Kamerlid voor GroenLinks. Van 1999-2002 was zij lid van het programmateam Rotterdam 2001 Culturele Hoofdstad van Europa. Als programmamaker werkte zij onder meer voor de IKON, De Balie en de VPRO.

Hester Knibbe (1946) schreef over haar woonplaats Rotterdam. Zij heeft 12 dichtbundels op haar naam staan, en won onder andere de Anna Blaman-prijs voor haar gehele oeuvre. Sinds januari 2015 is zij stadsdichter van Rotterdam. In datzelfde jaar won ze de VSB Poëzieprijs met haar dichtbundel *Archaisch de dieren*. Knibbe schrijft gedichten die worden gekenmerkt door eigenzinnige observaties. Zij legt nieuwe verbanden en zoekt het bijzondere naast het algemene. 'Opnieuw wonen' verscheen eerder in *Het Legend Konijn*, nr. april 2014.

62

Antony Owen (1973) schreef over de plaats waar hij opgroeit en nog steeds woont: Coventry (Engeland). Schrijver van drie dichtbundels. In zijn werk gaat hij vaak op zoek naar emotionele gevolgen van conflicten. Daarnaast schrijft

hij zogeheten ‘urban poems’. De bundel die hij schreef in samenwerking met Joseph Horgan, *The year I loved England*, werd genomineerd voor de Ted Hughes Award. In 2013 exposeerde Owen met gedichten en foto’s in The Hiroshima Peace Museum. Het gedicht ‘Fat man’ komt uit de bundel *The Year I Loved England* (Pighog Press, 2014).

Uroš Kotlajić (1982) schreef over Belgrado, waar hij opgroeide en nog steeds woont. Kotlajić is filosoof en betrokken bij Caché, een uitgeverij die zelfpublicatie propageert en naast gevestigde namen kiest voor nieuw talent. In 2008 verscheen *Iris*, hierna volgden nog drie bundels. De laatste bundel is titelloos en bewust bij Caché uitgegeven. De dichter schreef ‘De eerste avond’ speciaal voor deze uitgave.

Piotr Matywiecki (1943) schreef over de stad waar hij woont: Warschau. Als dichter schuwt hij existentiële thema’s niet. Hij schrijft over levensvraagstukken, over het kwaad, verschrikkingen, lijden, de dood. Hij is redacteur van bloemlezingen waarin het Poolse dichtverleden en -heden centraal staan. Als essayist schrijft hij vooral over de impact van de Holocaust en de Joods-Poolse identiteit. Zijn bekendste werk: *Border Markers*. Het bevat fragmenten uit brieven, dagboeken en tijdschriften, geschreven in het getto van Warschau. Matywiecki schreef een nieuw gedicht voor deze uitgave.

63

Norbert Hummelt (1962) schreef over Keulen, de stad van zijn jeugd. Hij groeide op in het naburig gelegen Essen. Inmiddels woont hij in Berlijn, maar zijn band met Keulen is nog steeds sterk. ‘Het is de enige stad waar ik wel weer naar terug zou willen verhuizen, als ik ooit weg zou gaan uit

Berlijn.' Hummelt speelt met ruimte in zijn gedichten. Dit zie je terug in de vorm, maar ook aan de vele ware en niet-ware plaatsen die hij in zijn werk oproept, die vaak plaatsen van herinnering zijn. Het gedicht over Keulen verschijnt in zijn volgende dichtbundel.

Durs Grünbein (1962) schreef over Dresden, de stad waar hij vandaan komt. Sinds 2013 woont hij in Rome. In zijn werk echoën de consequenties van opgroeien in Oost-Duitsland. (Nieuwe) identiteit keert terug als één van zijn belangrijk thema's. Grünbein schreef acht dichtbundels en hij won vele literaire prijzen, waaronder de hoogste prijs: de Georg-Büchner-Preis (1995). In datzelfde jaar won hij ook de Peter-Huchel-Preis voor poëzie. Veel van zijn werk werd vertaald naar het Engels, zoals *Ashes for Breakfast: Selected Poems*. Deze bundel kwam in 2006 in aanmerking voor de International Griffin Poetry Prize. De twee gedichten die in dit boekje gepubliceerd zijn, komen uit de bundel *Porzellan – Poem vom Untergang meiner Stadt*, Suhrkamp, 2005.

Tadeusz Dabrowski (1979) schreef over zijn woonplaats Gdansk. Dabrowski is naast dichter ook essayist en criticus. Zijn werk werd vertaald naar twintig talen. Hij won diverse prijzen zoals the Horst Bienek Prize (2014), Kocielski Prize (2009), the Hubert Burda Prize (2008) en the Prize of the Foundation for Polish Culture (2006). Daarnaast werd hij genomineerd voor NIKE, de belangrijkste literaire prijs van Polen (2010). Velen roemen zijn jeugdige moed en imaginaire extravagantie. Doordat hij door televisieoptredens ook enigszins bekend is bij het grote publiek, noemen sommigen hem ook wel 'de Poolse hoop'. Dabrowski schreef het gedicht 'Drempel' speciaal voor deze gelegenheid.

Verantwoording

Het initiatief in 2007 om meer aandacht te geven aan de herdenking van 14 mei 1940 in Rotterdam kwam niet tot stand uit gevoelens van nostalgie of uit een omzien in wrok.

Bij de Initiatiefgroep leeft de overtuiging dat herdenken bijdraagt aan historisch besef dat op zijn beurt invloed heeft op de manier waarop we de stad inrichten en op de manier waarop we in onze stad samen leven. Een waardige herdenking van het bombardement is voor de onderlinge verbondenheid van de burgers nu en in de toekomst van belang. Ook in dit bijzondere herdenkingsjaar is uit verschillende initiatieven, in goed overleg, een programma tot stand gekomen dat ruimte geeft aan deze centrale gedachte.

Het programma kent inmiddels een redelijk vast stramien: de herdenkingen aan de Statenweg en Plein 1940, een debat naar aanleiding van een essay en de gedachtenisbijeenkomst in de Laurenskerk. Maar ook zijn er elk jaar incidentele projecten in het kader van de 14 mei herdenking die worden opgenomen in het programma. Dit geldt met name voor 2015, waar herdacht wordt dat Rotterdam 75 jaar geleden gebombardeerd werd. Op 14 mei – Hemelvaartsdag – staat de uitvoering van de 2de symfonie van Gustav Mahler '*Auferstehung*' door het Rotterdams Philharmonisch Orkest op het programma.

65

Anders dan voorgaande jaren geeft de Initiatiefgroep dit jaar geen nieuw essay uit, maar heeft zij ervoor gekozen de essays uit voorgaande jaren samen te vatten en te bundelen. Aan de

vooravond van de herdenking komen de auteurs samen in een 'levend essay' onder de titel *Steden schuilen niet*. Daarin zitten ook de poëtische bijdragen uit andere 'verwoeste steden' vervat.

Op de binnenzijde van de achterflap van het omslag vindt u het overzicht van het programma van 13 en 14 mei 2015. Wij hopen dat dit boekje en het programma aanleiding voor u zijn een of meerdere evenementen te bezoeken.

De uitgave van dit essay is mogelijk gemaakt met financiële bijdragen van de Stichting Bevordering van Volkskracht en de Gemeente Rotterdam.

Initiatiefgroep 14 mei

Johan van der Hoeven, Bert Kuipers, Bas Kwakman, Paul van de Laar, Liesbeth Levy, Frank Migchielsen, Peter Sonneveld, Gert Staal, Jantje Steenhuis en Kees Vrijdag

